

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

عنوان:

بررسی شخصیت مسیح(ع) در شعر شاعران تموزی

پژوهشگر:

نسرین مولودی

استاد راهنما:

دکتر هادی رضوان

استاد مشاور:

دکتر محسن پیشوایی علوی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی گرایش محض

شهریور ماه ۱۳۸۹

کلیدی حقوق مادی و معنوی مترتب بر نتایج مطالعات،

ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع

این پایان‌نامه (رساله) متعلق به دانشگاه کردستان است.

*****تعهد نامه*****

اینجانب نسرين مولودی دانشجوی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عربی گرایش محض دانشگاه کردستان، دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی گروه زبان و ادبیات عربی تعهد می‌نمایم که محتوای این پایان نامه نتیجه‌ی تلاش و تحقیقات خود بوده و از جایی کپی برداری نشده و به پایان رسانیدن آن نتیجه‌ی تلاش و مطالعات مستمر اینجانب و راهنمایی و مشاوره‌ی اساتید بوده است.

با تقدیم احترام

۱۳۸۹ / ۶ / ۳۰

نسرين مولودی

دانشگاه کردستان
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات عربی

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته زبان و ادبیات عربی گرایش محض

عنوان:

بررسی شخصیت مسیح(ع) در شعر شاعران تموزی

پژوهشگر:

نسرین مولودی

در تاریخ / / ۱۳۸۹ توسط کمیته تخصصی و هیات داوران زیر مورد بررسی قرار گرفت و با نمره و درجه به تصویب رسید.

امضاء	مرتبہ علمی	نام و نام خانوادگی	هیات داوران
	استادیار	دکتر هادی رضوان	۱-استاد راهنما
	استادیار	دکتر محسن پیشوایی علوی	۲-استاد مشاور
	استادیار	دکتر شیرکو یاری	۳-استاد داور خارجی
	استادیار	دکتر احمد نهیرات	۴-استاد داور داخلی

مهر و امضاء معاون پژوهشی و تحصیلات تکمیلی

مهر و امضاء گروه

دانشکده

تقدیم به:

همسر عزیزم که حامی صبور و مهربان من، نه تنها
درنگارش این تحقیق بلکه در تمام آزمون ها و مراحل
زندگی است و تقدیم به پدر و مادر گرامیم به خاطر
ایثارگری ها و مهربانی هایی که بی دریغ نثارم کردند.

خداوند تبارک و تعالی را می ستایم که توفیق آموختن را به بندگانش ارزانی فرمود و مرا در انجام این پایان نامه یاری رساند. بر خود واجب می دانم از تمامی دوستان و عزیزانی که مرا در انجام این پژوهش مساعدت و یاری فرمودند، کمال تشکر و سپاسگزاری را بنمایم؛ بنابراین از:

استادانم:

جناب آقای دکتر هادی رضوان که طی این مدت با راهنمایی های دلسوزانه خویش مرا در انجام این پایان نامه صبورانه یاری نمودند و جناب آقای دکتر محسن پیشوایی علوی که مشاوره ی این پژوهش را بر عهده داشتند، همچنین از داوران داخلی و خارجی جناب آقای دکتر احمد نهیرات و جناب آقای دکتر شیرکو یاری و همین طور از مدیر گروه محترم زبان و ادبیات عرب جناب آقای دکتر عزیزی پور و سایر اساتید گرامی این گروه که در طول دوره ی کارشناسی ارشد افتخار شاگردی این بزرگواران را داشتم، تشکر می نمایم.

چکیده

شاعران عرب از زمان های بسیار دور با اسطوره آشنا بوده، از شخصیتها و چهره های اسطوره ای در اشعار و آثار خود بهره می جستند. اما پس از رستاخیز ادبی و برقراری ارتباط با فرهنگ و ادبیات مغرب زمین، بهره گیری آنها از اسطوره شکلی تازه به خود گرفت.

در این دوران شاعران عرب، اسطوره را به عنوان شیوه ای نو در بیان مفاهیم معین و روشی جدید در ارائه مکنونات قلبی شان و نیز ابزاری مفید در تصویرگری شعری به کار گرفتند.

عیسی مسیح یکی از پیامبران خدا که به قصد هدایت مردم به سویشان روانه شد، در شعر معاصر عرب کارکردی نمادین دارد. این شخصیت به خصوص در شعر شاعران تموزی (بدر شاکر السیاب، ادونیس، خلیل حاوی، یوسف الخال و جبرا ابراهیم جبرا) نقش آفرینی می کند.

در نزد این شاعران، مسیح با اسطوره در می آمیزد و چهره ای اسطوره ای می یابد.

شاعران تموزی در پی شرایط نابهنجار سرزمین عرب، در آرزوی رستاخیز به سر می بردند. رستاخیزی عظیم که حیات بهتری را برای ملت عرب به ارمغان آورد. آنها با زنده کردن فرهنگ ایثار و از خود گذشتگی، راه رسیدن به این تحول و دگرگونی را در نزد همگان، روشن تر جلوه می دادند.

مسیح در شعر این شعراء، جلوه گاهی از جانبازی و فداکاری باشکوهی است که حیات مجدد را به مردم محروم و ستمدیده هدیه می دهد. مسیح در کنار اسطوره های تضحیه، ایثار و سرانجام خیزش، همچون تموز، اکاروس، اروفیوس، و در واقع یکی از آنهاست که با این اسطوره ها، و با معانی والایشان یکی می شود و وجودی یگانه می یابد.

کلمات کلیدی:

شعر معاصر عرب، شاعران تموزی، مسیح، تموز، اسطوره، رستاخیز

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱مقدمه
۳	فصل اول: کلیات تحقیق
۴۱-۱. بیان مسأله و سؤالات تحقیق
۴۲-۱. اهداف تحقیق
۵۳-۱. فرضیه ها
۵۴-۱. روش تحقیق
۵۵-۱. پیشینه تحقیق و ضرورت اهمیت آن
۸	فصل دوم: تعاریف
۹۱-۲. عیسی مسیح(ع)
۹۱-۱-۲. مسیح از دیدگاه یهودیان
۱۰۲-۱-۲. مسیح از دیدگاه نصرانی ها(مسیحیان)
۱۰۳-۱-۲. مسیح از دیدگاه مسلمانان
۱۱۲-۲. اسطوره
۱۴۱-۲-۲. دلایل توجه شاعران معاصر عرب به اسطوره
۱۶۳-۲. تموز
۱۶۴-۲. شاعران تموزی
۱۹۱-۴-۲. یوسف الخال
۲۱۲-۴-۲. خلیل حاوی
۲۳۳-۴-۲. جبرا ابراهیم جبرا
۲۶۴-۴-۲. بدر شاکر السیاب
۳۰۵-۴-۲. علی أحمد سعید(ادونیس)
۳۴فصل سوم: توصیف و تحلیل
۳۵۱-۳. مسیح در شعر شاعران تموزی
۳۵۱-۱-۳. یوسف الخال
۳۵۱-۱-۱-۳. معجزات
۳۸۲-۱-۱-۳. مرگ
۴۲۳-۱-۱-۳. ظهور(رستاخیز)

۴۸۲-۱-۳. خلیل حاوی
۴۸۱-۲-۱-۳. رنج، شکنجه و غربت
۵۲۲-۲-۱-۳. معجزات
۵۷۳-۲-۱-۳. مرگ
۶۰۴-۲-۱-۳. ظهور(رستاخیز)
۶۳۳-۱-۳. جبرا ابراهیم جبرا
۶۳۱-۳-۱-۳. مرگ
۶۸۲-۳-۱-۳. ظهور(رستاخیز)
۷۷۴-۱-۳. بدر شاکر السیاب
۷۷۱-۴-۱-۳. تولد و کودکی
۷۹۲-۴-۱-۳. صفات
۸۲۳-۴-۱-۳. رنج، شکنجه و غربت
۸۴۴-۴-۱-۳. دشمنان
۸۷۵-۴-۱-۳. معجزات
۹۱۶-۴-۱-۳. مرگ
۹۷۷-۴-۱-۳. ظهور(رستاخیز)
۱۰۱۵-۱-۳. ادونیس
۱۰۱۱-۵-۱-۳. رنج، شکنجه و غربت
۱۰۴۲-۵-۱-۳. مرگ
۱۰۶۳-۵-۱-۳. ظهور(رستاخیز)
۱۲۰۲-۳. شاعران تموزی در جایگاهی برابر با اسطوره ها
۱۲۰۱-۲-۳. یوسف الخال
۱۲۵۲-۲-۳. خلیل حاوی
۱۲۷۳-۲-۳. جبرا ابراهیم جبرا
۱۳۲۱-۳-۲-۳. رموز و الفاظ نمادین در شعر جبرا ابراهیم جبرا
۱۳۴۴-۲-۳. بدر شاکر السیاب
۱۳۸۵-۲-۳. ادونیس
۱۴۶نتیجه گیری
۱۴۶نتیجه گیری کلی
۱۴۷نتیجه گیری جزئی

۱۴۹ خلاصهٔ عربی
۱۵۲ منابع و مأخذ
۱۵۲ کتاب‌ها
۱۵۵ مجلات
۱۵۵ پایان نامه‌ها
۱۵۶ منابع اینترنتی
۱۵۷ چکیدهٔ انگلیسی

مقدمه

شاعران معاصر عرب برای بیان اعتقادات سیاسی و اجتماعی خود، از سخنان غیر صریح، نمادین و اسطوره‌ای بهره می‌جویند چرا که از این طریق، از خشم و غضب دولت‌های حاکم و عواقب پس از آن در امانند و به آسودگی قادرند تا آزادانه و با زبان اسطوره بر هر چه نادرست و ظالمانه است، بتازند و از هر چه که نیکو و جاودانه است اما از محل توجه ملت عرب، به دور مانده است، سخن بگویند. اسطوره در این میان نقش بسیار حساسی را ایفا می‌کند. اسطوره بیان احساس ژرف « با هم بودن » است. اسطوره در همه زمان‌ها و مکان‌ها... حضور دارد. عامل پویای جامعه بشری است، از زمان فراتر می‌رود و گذشته را با اکنون و وجوه رفتار سنتی و ارزش‌های رایج را به هم می‌پیوندد و به سوی آینده، به سوی شوق‌های روحی و فرهنگی پرواز می‌کند. اسطوره، در زندگی و روابط مردمان عرب نقش بسزایی دارد تا حدی که اسطوره با نمایشنامه و شعر و قصه و رقص و موسیقی و تصویر و جامعه‌شناسی و سیاست در ارتباط بوده و همه این فنون با اسطوره شروع شده است... و باید گفت که بعضی از این فنون جزء اسطوره و بعضی دیگر مرتبط با آن هستند. بنابراین اسطوره با فنونی در ارتباط است که همگی در زندگی بشر و از جمله اعراب، حائز اهمیتند و از اینجاست که نقش مهم اسطوره و جایگاه آن نزد اعراب مشخص می‌شود.

مسیح، پیامبر خدا که ۲۰۰۰ سال پیش، از سوی خدا به قصد هدایت و رهایی مردم روانه شد، به عنوان معلم بزرگ توحید و اخلاق و معنویت، قهرمانانه بر عقاید شرک آمیز و اوهام علمای یهود حمله برد و افکار و عقاید پوشالی باطل آنها را ویران و نابود ساخت. او اکنون و در شعر شاعران معاصر عرب، شخصیتی بس با شکوه، مقتدر و جاودانه دارد. چرا که این چهره نورانی، در شعر معاصر عرب، گاه به حیثه اسطوره وارد می‌شود و کننده اعمالی می‌گردد که آرزوی قلبی شاعران آزادی طلب و مردم ستمدیده است.

شاعرانی که بیش از دیگران به این شخصیت، در شعر خود، بها داده‌اند، شاعران تموزی‌اند. آنها مسیح را نمادی از منجی بشریت و واسطه رستاخیزی جاودانه می‌دانند. چهره‌ای اسطوره‌ای که جلوه گاه جاودانگی است. کسی که یکباره ظهور می‌کند و با حضور پرخیرش، حیات و تحوّل نیکو را به همگان عرضه می‌دارد.

در کشور ما و کشورهای عربی، تاکنون پژوهش‌های جامعی در ارتباط با شخصیت مسیح، در ادبیات عرب و مخصوصاً شاعران تموزی انجام نگرفته است. از این رو، این پژوهش می‌تواند با بررسی در دیوان اشعار شاعران تموزی، به تحقیق در باب شخصیت مسیح (ع) در شعر این شاعران پردازد و دیدگاه آنها را در ارتباط با مسیح و چهره او روشن سازد.

این پایان‌نامه در سه فصل نگارش یافته است. در فصل اول آن، به کلیات تحقیق پرداخته شده است. فصل دوم تحت عنوان تعاریف به بررسی شخصیت مسیح (ع) در نگاه ادیان مختلف می‌پردازد. همچنین این فصل شامل مباحثی در ارتباط با اسطوره، کاربرد آن در ادبیات، ارتباط اسطوره با عناصر دیگر، جایگاه اسطوره در نزد اعراب، تموز و شاعران تموزی است.

و در نهایت فصل سوم، فصل اصلی این پایان‌نامه است که در آن شخصیت مسیح (ع) در شعر شاعران تموزی مورد پژوهش قرار می‌گیرد.

فصل اول

کلیات تحقیق

۱-۱- بیان مسأله و سؤالات تحقیق

عیسی بن مریم ملقب به مسیح به معنای پاکیزه و مطهر گردیده، یکی از پیامبران خداست که به اذن او و به قصد ارشاد قوم بنی اسرائیل، در برابر ظلم و جور زمانه اش ایستاد. مسیح شخصیتی است که در کتابهای اهل عتیق نیز به آن اشاره شده است و آنان معتقدند که او به صلیب کشیده شده است. اما قرآن این عقیده را رد می کند و می گوید خداوند مسیح را به سوی آسمانها و به نزد خود برده است.

مسیح و شخصیت او در نزد شعراء معاصر عرب، جلوه گاهی از قداست است. شاعران و نویسندگان معاصر عرب، از مسیح در آثار خود بسیار یاد کرده اند و در اغلب موارد آنرا در پیوند با تموز به کار برده اند. به عنوان مثال در کتاب (الأسطورة فی شعر السیاب، عبد الرضا علی، ۱۹۸۴) به این نکته اشاره می شود که مسیح و تموز، یکی هستند و نمادی از شخصیت سیاب می باشند.

از جمله شاعرانی که در آثارشان، مسیح و عناصر مرتبط به آن، به وفور یافت می شود، شاعران تموزی اند (بدر شاکر السیاب، ادونیس، خلیل حاوی، یوسف الخال و جبرا ابراهیم جبرا) و این شاعران را به این سبب تموزی نامیده اند که به تموز (اسطوره خیزش) معتقد بوده اند و از آن در اشعار خود بسیار بهره جسته اند. لذا برای شناخت شخصیت مسیح در شعر این شاعران، درک پیچیدگی های نمادین در شعرشان ضروری می نماید.

با توجه به این مطالب، چند سؤال اساسی مطرح می شود:

الف- شخصیت مسیح در شعر شاعران تموزی، با مسیح (ع) در کتب آسمانی چه شباهت ها و تفاوت هایی دارد؟

ب- مسیح در شعر هر کدام از این شاعران چه شباهت ها و تفاوت هایی با هم دارد؟

ج- شخصیت مسیح در شعر این شاعران، چگونه به کار گرفته شده است؟

۱-۲- اهداف تحقیق

این پژوهش دارای اهداف زیر می باشد:

هدف کلی: بررسی شخصیت مسیح (ع) و مقایسه آن در شعر شاعران تموزی با شخصیتش در کتب آسمانی.

اهداف جزئی: ۱- مقایسه جنبه های گوناگون شخصیت مسیح (ع) در شعر هر کدام از شاعران تموزی.

۲- درک این مطلب که شخصیت مسیح(ع) در این اشعار، جنبه دینی- مذهبی دارد یا این که به حیطة اسطوره وارد شده است.

۱-۳- فرضیه ها

فرضیه ها در این پژوهش عبارتند از:

الف- شخصیت مسیح در شعر شاعران تموزی با شخصیتش در کتب آسمانی دارای شباهت ها و تفاوت هایی است.

ب- شخصیت مسیح در شعر هر کدام از این شعراء، چهره ای نمادین دارد که این چهره در نزد تمام این شاعران قابل مقایسه با یکدیگر می باشد.

ج- این شخصیت در شعر شاعران فوق الذکر به حیطة اسطوره کشانده شده است.

۱-۴- روش تحقیق

روشی که در این پژوهش، از آن بهره گرفته شده است، روش کتابخانه ای و توصیفی- تحلیلی است و در این تحقیق، از طریق گرد آوری منابع و اطلاعات و همچنین تحلیل آنها، نتایج کسب شده مورد تحلیل قرار گرفته است.

۱-۵- پیشینه ی تحقیق و ضرورت اهمیت آن

پژوهش ها و تحقیقاتی که در مورد بازتاب و چگونگی کاربرد شخصیت مسیح در شعر شاعران معروف به شاعران تموزی، انجام شده است، بسیار اندک می باشد. نزدیک ترین و شاید اولین پژوهش های به عمل آمده در این زمینه را می توان به اشارات اندک در کتاب(الاسطوره فی شعر السیاب، عبد الرضا علی، ۱۹۸۴، ص ۷۰) دانست. نویسنده در این کتاب در بحث بسیار کوتاهی، مسیح و تموز را یکی دانسته و آن دو را نمادی از شخصیت سیاب(یکی از شاعران تموزی) می داند.

پس از آن، باید کتاب(الاتجاهات و الحركات فی الشعر العربی الحدیث، سلمی خضراء الجیوسی، ۲۰۰۱، صص ۷۹۷ الی ۸۱۷) را نام برد که در فصلی از آن تحت عنوان اسطوره در شعر معاصر، به بررسی مختصر اسطوره تموز در شعر شاعران تموزی پرداخته است.

همچنین می توان کتاب(الشعر العربی الحدیث تطور أشكاله و موضوعاته بتأثیر الأدب العربی، س. موریه، ۲۰۰۳) را نام برد که در قسمتی از این کتاب راجع به اسطوره تموز و حضورش در شعر خلیل حاوی و ادونیس(دو تن از شاعران تموزی) سخن رانده شده است.(صص ۳۴۴) سپس به تحقیق در باب شخصیت مسیح و نقش آن در شعر سیاب پرداخته شده است.(صص ۳۶۲ الی ۳۶۹).

نویسنده این کتاب در قسمتهایی از آن، پیوند اسطوره تموز با شخصیت مسیح(ع) و کاربرد این دو، در اشعار سیاب را مورد بررسی قرار داده است.(صص ۳۷۱ و ۳۷۲) همچنین مسیح و نیز اسطوره تموز در شعر

یوسف الخال نیز مورد تحلیل کوتاهی قرار گرفته است. (ص ۳۷۰) و باید از پرداختن نویسنده به اسطوره ققنوس نیز یاد کرد. چرا که این اسطوره به اسطوره تموز و شخصیت مسیح(ع) در نقش فدایی ای که بازگرداننده برکت و حاصلخیزی است، شباهتی بسیار دارد. س. موریه در بحث بسیار کوتاهی نیز از به کار بردن اسطوره های تموز، ققنوس و مسیح(ع)، و پیوندشان با یکدیگر در شعر ادونیس و همچنین از نقش تموز و ققنوس در اشعار خلیل حاوی سخنی مختصر رانده است. (ص ۳۷۵).

از دیگر کسانی که در رابطه با شاعران تموزی و اسطوره تموز، در آثار خود سخن گفته اند، سالم ابو سیف ساندی است که در کتاب خود تحت عنوان (قضایا النقد و الحدائث، ۲۰۰۵، صص ۲۱۶ الی ۲۲۳) به فعالیت های ادبی و اندیشه شعری یوسف الخال، ادونیس و به طور کلی شاعران تموزی و به کارگیری اسطوره تموز در اشعارشان اشاره کرده است.

در ادامه باید از کتاب (کارکرد سنت در شعر معاصر عرب، احمد عرفات الضاوی، ۲۰۰۵، بخش فهرست) (صص ۳۳، ۳۴، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۵۶، ۶۴، ۹۳ الی ۱۰۰، ۱۱۰، ۱۴۵ الی ۱۴۹، ۱۶۸، ۱۸۲، ۱۹۰ الی ۱۹۵) یاد کرد که در آن، نویسنده تنها به بررسی اسطوره ها و گاه‌ها اسطوره های دینی، در شعر خلیل حاوی، ادونیس و سیاب پرداخته است. و به گونه ای اختصاصی، شخصیت مسیح(ع) مورد پژوهش قرار نگرفته است.

همچنین کتاب (حرکه الشعر العربی الحدیث من خلال أعلامه فی سوریه، د. أحمد بسام ساعی، ۲۰۰۶) پژوهش دیگری است که در بخشی از آن به شخصیت هایی که نمادی از رستاخیز و یادآور بازگشت مجدد و حیات پس از مرگ می باشند، در شعر ادونیس اشاره شده است. این شخصیت ها عبارتند از: برومیثوس، اورفیوس، ققنوس، خضر، صقر و مسیح(ع). (صص ۳۵۸ و ۳۵۹).

در قسمت دیگری از این کتاب به بررسی کوتاه اسطوره تموز، شخصیت مسیح و به کارگیری رمزگونه این شخصیت، با القای مفهوم بازگشت مجدد، در شعر معاصر عرب (به طور کلی) و به طور اخص در شعر ادونیس پرداخته شده است. (صص ۳۶۲ و ۳۶۳) و نیز به مهیار (شخصیتی اسطوره ای در اشعار ادونیس) و چهره نمادینش، که او هم یادآور بازگشتی دوباره می باشد، در شعر ادونیس اشاره ای مختصر شده است. (ص ۳۶۴) و بالاخره اسطوره تموز، شاعران تموزی و مسیح، و پیوندشان با یکدیگر، به طور کلی، مورد بررسی واقع شده اند. (ص ۳۷۴).

در ایران، پژوهش در این زمینه انجام نگرفته است و تنها خانم نجمه رجائی در قسمت هایی از کتاب (اسطوره های رهایی، ۱۳۸۰، صص ۸۷ الی ۸۹، ۹۲ الی ۱۱۶، ۱۱۹، ۱۲۱ الی ۱۲۵، ۱۲۹، ۱۳۱، ۱۳۴، ۱۴۲ الی ۱۴۸) به بررسی اسطوره تموز و نیز شخصیت مسیح در شعر ادونیس و سیاب به عنوان دو تن از شاعران تموزی پرداخته است.

همچنین در برخی پایان نامه ها و یا مقالات، به اسطوره ها و از جمله آنها اسطوره تموز پرداخته شده است. مثلاً آقای هادی سجادی پناه در پایان نامه خود تحت عنوان "بررسی و مقایسه اسطوره تموز در

اشعار جبرا ابراهیم جبرا و بدر شاکر السیّاب " اسطوره تموز را تنها در شعر دو تن از شاعران تموزی بررسی نموده است. و یا آقای حسین هاشمی پایان نامه ای با نام "شیوه ادونیس در کاربرد اساطیر" دارد که در آن، در رابطه با روش شعری ادونیس به عنوان یکی از شاعران تموزی در به کار بردن اسطوره های گوناگون که مسلماً تموز یکی از بارزترین آنهاست، به تحقیق پرداخته است.

پژوهش هایی که ذکر شد، بیشتر بر اسطوره تموز متمرکز بوده و گرچه از بررسی شخصیت مسیح به طور کامل غافل نمانده اند، اما آنگونه که شایسته است، و به طریزی کلی و مفصل به بحث در رابطه با این شخصیت پرداخته اند و می توان گفت اکثر پژوهش های انجام شده در جهان عرب و اسلام، بیشتر در مورد شخصیت نبی اسلام بوده است.

بنابراین پژوهش مستقلی در مورد شخصیت حضرت مسیح(ع)، در ادبیات عرب و به خصوص توسط شاعران تموزی صورت نگرفته است.

لذا ضرورت انجام پژوهش جدیدی که شخصیت مسیح(ع) را در شعر شاعران تموزی تحلیل نموده و ابعاد مختلف آن را بررسی کرده باشد احساس می شود و این پایان نامه در پاسخ به چنین ضرورتی نگاشته شده است.

فصل دوم

تعاريف